

УДК 821.161.2-92.09«190»:94(470)

ТЕМА РОСІЇ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА ОСТАННЬОГО ПЕРІОДУ ТВОРЧОСТІ

Тарас Подедворний

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна,
e-mail: tarasp@ukr.net*

У статті розглянуто публіцистику Івана Франка початку ХХ століття в контексті російської проблематики. Проаналізовано концепт «другої Росії» у його публіцистиці. Проведено окремі паралелі між минулим і сучасним станом російського суспільства.

Ключові слова: Іван Франко, публіцистика, російське суспільство, цінності, «друга Росія».

Постановка проблеми. Як стверджує Т. Бурдега, «російська» тема – одна із «вічних» тем української публіцистики [1]. Це зумовлено багатьма чинниками, починаючи від географічного розташування і закінчуючи непростю історією тривалого спільного проживання у єдиному державній формації. З початку ХХ століття ця тема стала постійною і щораз більше почала набирати політичного характеру. У цей час в українській політичній думці визріла ідея української державності, яку, зокрема, у 1900 році задекларував М. Міхновський у брошурі «Самостійна Україна». З іншого боку, у самій Росії появились паростки надії на лібералізацію на фоні революційних подій 1905 року. У зв'язку з цим чимало українських мислителів опинились у черговій пастці сподівань на демократичні перетворення на той час Російської імперії. У числі тих, хто розділяв бажання бачити Росію іншою був і Іван Франко.

У час російської агресії актуальність дослідження «російської» теми є беззаперечною. Відтак, мету цієї публікації ми вбачаємо у тому, щоб проаналізувати концептуально-змістові особливості цієї теми у публіцистиці Івана Франка. Для цього розглянемо такі публіцистичні тексти як «Подуви весни», «Свобода і автономія», «Ідеї та ідеали галицької москвофільської молодіж», «Сухий пеня».

Попри досить тривале співжиття росіян і українців у єдиній імперії, мусимо констатувати – обидва народи насправді досі так і не знають один одного. Як стверджує український історик О. Палій: «Між тим, в Україні вчених, які досліджують Росію, значно менше, ніж тих, хто досліджує, приміром, антиколоніальну боротьбу в Африці. Натомість, не лише російська наука, але й навіть вироблення Кремлівської політики по відношенню до України до останнього часу перебувала під впливом ідеологічних штампів» [6]. З іншого боку, розгляд цієї теми визначений ще й тим, що, як стверджує російський дослідник І. Яковенко: «Масштаб кризи, яку переживає Росія, неусвідомлений. Її приховує у підсвідомості слабка психіка людини, маскує ідеологія, затушовує сприятлива кон'юнктура цін на енергоносії» [14]. Щоправда, сказане І. Яковенком на сьогодні коригується падінням цін на енергоносії.

Що ж до публіцистики Івана Франка, то поки вона залишається найменш концептуально осмисленою частиною його творчого спадку [5]. Тим часом у його творчому доробку у контексті «російської теми» міститься не лише багато цінних, глибоко актуальних думок, але й, на наш погляд, і певні «історичні граблі», на які слід звернути увагу.

Ставлення Івана Франка до Росії досліджувало чимало науковців, які однак зосереджували свою увагу більше на українській проблематиці, не виокремлюючи «російську» тему. Втім, доречно згадати про працю Г. Синичич та А. Яценка «Національні психотипи в публіцистиці Івана Франка», що є спробою об'єктивного аналізу публіцистики І.Франка в контексті російської ментальної проблематики. В радянську епоху дослідники тенденційно позиціонували Івана Франка як співця дружби народів. У своїй статті зазначені автори аналізують психотипи поляків та росіян в публіцистиці І.Франка, виокремлюючи негативні аспекти їхньої національної ментальності, що були перешкодою для культурного та політичного діалогу з українцями [7].

Найбільш концептуальною в контексті аналізу російської проблематики є стаття Івана Франка «Подуви весни». Написана в передчутті змін 1905 року, глибиною аналізу та широким спектром охоплення проблематики вона може бути спроєктованою на сучасну дійсність. Коротко окреслимо основні аспекти публіцистичного розгляду в цій статті. Іван Франко звертає увагу насамперед на *культурний аспект* (курсив – П.Т.). На його думку, основні прогресивні ідеї Заходу надходять до Росії шматочками і з відривом від живої реальності. Суспільство у своїй основній масі залишається чужим до ідей та ідеалів інтелігенції, тому треба було «довголітньої загарливої праці, щоб вияснити ці погляди» [12, с. 351]. Цю думку Івана Франка підтверджує сучасний російський науковець І.Яковенко у своїй праці «Что делать?», який стверджує, що російське суспільство і сьогодні важко засвоює прогресивні ідеї: «В Росії катастрофічно низький рівень культури мислення і практично відсутня культура дискусії» [14].

В *політичному вимірі* (курсив – П.Т.) російську дійсність Іван Франко аналізує через ідеологічну призму. Український мислитель стверджує, що російський лібералізм, не маючи чіткого уявлення про внутрішній устрій, про відносини суспільних сил в Росії, не зміг органічно поєднатися із потребами тогочасної Росії. Внаслідок цього виробилося дві хибні такого лібералізму: надмірне доктринерство та реакціонізм. У 1905 році у вже згадуваній статті «Подуви весни» І.Франко писав, що найголовнішою зміною, яка тоді відбулася в Росії, була «зміна пануючого»: місце самодержця зайняла всевладна бюрократія і саме вона, на думку українського публіциста, є головним ворогом російського суспільства. Ідеологічне обґрунтування вчинків російського чиновництва, що, на думку І.Франка, може бути вираженим у слові «благонадбожність», містить в собі три складові: «самодержавіє», «православіє» і «народність», які однак позбавлені реального змісту і є радше декораціями.

В *історичному аспекті* (курсив – П.Т.) у підборі аргументів І.Франко вдається до проведення історичних паралелей. Для нього всевладність російського чиновника перегукується із терором «оприччини» часів Івана Грозного. На цьому прикладі І.Франко бачить ментальну різницю між українським і російським народами, адже «благонадбожність» злодіянь російського чиновництва та терор Малюти Скуратова в часи Івана Грозного має іншу моральну та суспільну вартість, аніж Мономохове «добра хочу братії і свій землі руській». І. Франко констатує: «Великий ти, генію російського народу, і нема тобі рівних серед освічених народів усього світу!» [12, с. 365]. Але велич ця не полягає в розумному

самоврядуванні, не у відстоюванні людських та громадянських прав, не в громадянській солідарності, а, на жаль, в безоглядному самозреченні, в терпінні, в незлопам'ятності. Цю сентенцію ментальних особливостей російського народу Франко підсилює власним розумінням головної ідеологеми письменника Льва Толстого «непротилежності злу» як найабсурднішої і найменш відповідної до європейської вдачі. Європейські цінності як критерій оцінки російського феномену з боку українського публіциста можна вважати цілком прийнятним. В.Вернадський у своїй статті «Українське питання і російська громадськість» у 1915 році вказував, що на відмінну від росіян: «Національна самосвідомість українців розвинулась на ґрунті етнографічних відмінностей, особливостей психіки, культурних тяжінь та нащарувань, що пов'язують Україну із Західною Європою...» [2]. Зовсім іншою Іван Франко бачив Росію: «Не маючи почуття, що велить підчинитися законові, не маючи громадської опінії, що приборкує всякі особисті змагання, незгідні з громадськими інтересами, позбавлена свободи критикування ідей, що виникають серед неї, російська суспільність являє з себе розрізнену інертну масу, здібну поглинути все, але нездібну до боротьби» [12, с. 372]. У цій думці українського публіциста ховається відповідь, на те, чи здатне російське суспільство на свою Революцію гідності? Разом з тим, оця особливість російського суспільства як «розрізненої інертної маси, здібної поглинути все» створює сприятливий ґрунт для встановлення централізованої держави. У своїй статті «Свобода і автономія» Іван Франко побачив, що «...розріст державної адміністративної машини... доводить на кінці до повного безладдя, до самоволі навіть найдрібніших чиновників, до повного упадку почуття права серед людності, доводить самих чиновників до крадіжок, до хабарництва...» [13, с.440]. Незважаючи на це, Іван Франко вірив у можливість «з тої Росії зробити для всіх вигідну і простору хату» [13, с.440]. В моменти історичних трансформацій, як от революційні події 1905 року, 1917 року чи 1991 року перед Росією постає можливість стати правою державою, але щоразу цього не відбувається. Багаторазову поразку російської демократії, на яку так сподівався І.Франко, І. Яковенко пояснює тим, що: «Росіяни фатально не здатні до ефективної консолідації в нежорстких, неієрархічних, власне демократичних структурах» [14].

Тема Росії у публіцистиці Івана Франка також часто постає в контексті історичної справедливості. Український публіцист зауважує, що невмотивовано упереджене ставлення до України, яке століттями культивувалося через різні заборонні нормативні акти щодо української культури, через політику обмеження національних прав та свобод, тенденційну міфологізацію української історії, порушує культурну справедливість, адже саме український народ «працею своїх найчільніших синів допоміг дуже багато, найбільше з усіх посторонніх до її (Росії – П.Т.) європеїзації» [11, с. 578]. Ця тема, до речі, знаходить своїх дослідників серед українських істориків. Зокрема, можна назвати серію статей історика В.Володька під назвою «Українці, які створили імперію», опублікованих на порталі «Українська правда». Продовжуючи розгляд публіцистики І.Франка, додамо, що український мислитель також дорікає російським інтелігентам за те, що справа українського культурного розвитку завжди була чужою для російської суспільності, за винятком небагатьох «високих умом і серцем одиниць». Більше того, український публіцист констатує, що російська бюрократія, котру найбільше звинувачує Іван Франко, є «невідрадною дочкою тої суспільності», а тому справедливо прирікає українців на «хронічну довгу, але не менше важку боротьбу із російською суспільністю та крок за кроком відвоювати у неї право на самостійний розвій» [11, с. 579]. Сьогодні, з понад сторічної відстані

констатуємо правдивість цих слів. Адже уже століттями нам доводиться відвойовувати насамперед історичну, культурну, наукову, а відтепер і політичну самостійність.

Прикро визнавати правдивість і іншої думки українського публіциста про те, що Росія, насамперед в культурно-цивілізаційному та політичному аспектах, продовжує практику реалізації ідеологеми «Україна – це величина, якою можна знехтувати», яку в період голосних ліберальних заяв 1905 року озвучив князь Святополк Мірський. Тоді українське національне питання для російської інтелігенції було питанням сепаратизму та ослаблення так званої величі Росії. Російський лібералізм закінчувався, коли йшлося про Україну. «Коли вирішували питання щодо мови «інородницької» школи, вони, задля сміху, голосували навіть за якихось «шайтанів» та «казанських греків», вони навіть не здійняли рук проти єврейської мови, бажаючи, очевидно, зробити законопроект зненавидженим і несприйнятним для начальства, але щойно дійшло до української мови, вони відкинули і блазнювання, і хитромудрі розрахунки і просто піднесли руки проти, бо відчули, що тут – найнебезпечніше місце, вирішальний крок, коли не доводиться ані жартів жартувати, ані лукаво мудрувати», – писав у 1911 році відомий єврейський публіцист В.Жаботинський про поведінку російських лібералів у тодішньому парламенті [4]. Насмілимось припустити, що оця ідеологема «Україна – це величина, якою можна знехтувати» і є першопричиною теперішньої російської агресії. З іншого боку, це свідчить про комплекс неповноцінності Росії, адже чому тоді велич Росії мала б залежати від українців? Більш ніж сто років тому під час революційних перетворень 1095 року в І Думі пролунало гасло «Россия для русских». Дивним чином реалізація цієї ідеологеми передбачає включення до складу «русских» українців як невід'ємної частки. У статті «Свобода і автономія» Іван Франко на це відреагував таким чином: «Треба бути цілковитою дитиною у політичних справах, щоб у сьогоднішню пору зігрівати себе і свою публіку таким дитинячим та наївним покликом» [13, с. 440]. Тим не менше те, що І.Франко називав наївним сто років тому намагаються реалізувати сьогодні.

Попри те, що Іван Франко дуже точно побачив проблеми російського суспільства, все ж і йому не вдалося уникнути пастки, яка полягає у вірі в демократичне перетворення Росії. Як стверджує Я.Славутич: «Франкове ставлення до Росії було не шаблонне і не однакове. Він завжди відрізняє її від уряду і чиновників, її демократичну, будь-що-будь прогресивну, літературу від реакційної» [9, с. 9]. Український публіцист віддає належне здобуткам російської інтелігенції, яка спромоглася витворити самобутню літературу, заклала міцні підвалини російської науки та публіцистики, створила живу, типово російську пресу, та найголовніше – ця суспільність здобула собі традицію боротьби за гуманні суспільно-політичні ідеали. У статті «Ідеї та ідеали галицької московфільської молоді» Іван Франко писав: «Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, назадництва та ненависті, сплджених довговіковою важкою історією та культурним припізнанням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і се міцна, травка і світла основа нашого русофільства» [10, с. 420]. Намагання зорієнтувати українську молодь на прогресивну Росію вилились у Франкове: «Ми всі русофіли, чуєте, повторюю ще раз: ми всі русофіли» [10, с. 420]. Це відомі фрази І.Франка, які перейшли через численні історіографічні видання. Саме вони давали підстави говорити про «єдине» руське коріння українців і росіян. Сьогодні штучність та-

кого припасовування ідей українського публіциста стала очевидною. Втім, все ж крізь усю публіцистику Івана Франка про Росію простежується орієнтування на іншу Росію. Іван Дзюба вважає, що головним символом іншої, неофіційної і недеспотичної Росії був і залишається О.Герцен, який уперше розвинув ідею «двох Росій». Науковець стверджує, що вже півтора століття живе і гріє надією не одне покоління «націоналів» на теренах російських, підросійських і навколоросійських поняття про дві Росії. І.Дзюба також зауважує, що Іван Франко незмінно називав Герцена, коли треба було сказати про іншу передову, демократичну, нерусифікаторську Росію [3]. Сьогодні можемо констатувати нереалістичність концепту іншої Росії, хоча він продовжує тиражуватися в українському інформаційному просторі. У 1905 році Іван Франко писав: «Не така тепер пора, щоб держава, яка простяглася на шосту часть земної кулі, могла відгородитися китайським муром від решти світа» [13, с. 441]. З досвіду СРСР констатуємо, змогла, більше того, знову прагне відгородитися цим муром. Віра в іншу, демократичну і справедливу Росію привела Івана Франка до думки, що «малим народам нема ніякого інтересу відриватися від великих держав, бо, відірвані, вони були б ані на хвилю безпечними перед сусідніми державами і їх впливами та визисками» [13, с. 444]. До тих «малих» народів належав і український. На жаль, ця думка виявилась протилежною тим інтенціям, які вже в той час визрівали в українському визвольному русі.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки.

1. Своєю публіцистикою Іван Франко, як і багато інших публіцистів, застерігав, підказував, намагався змусити поглянути на проблеми Росії критично, не з ідеологічної точки зору. В.Вернадській у вище згадуваній статті навіть пропонував «програму практичних заходів у галузі публіцистики». В сучасних умовах важко стверджувати, чи прислухалися в російському суспільстві до їхніх думок, чи розуміли в українському суспільстві, що таке Росія. Сьогодні, як і тоді, надто сильно у Росії «єдність влади-власності-ідеології живе і в головах, і в соціально-політичному просторі» [14]. В Україні ж досі вірять в іншу Росію.

2. З позиції сучасних реалій можемо стверджувати, що аргументація публіцистики І.Франка в контексті російської проблематики має гостру актуальність. Значна частина проблем сторічної давності, змінивши свої форми, не втратила своєї суті. Ми і досі констатуємо інертність російського суспільства щодо демократичних процесів, російський лібералізм все частіше встає на позиції реакціонізму, європейські громадські цінності залишаються малозрозумілими для народної маси. Нова хвиля протестів 2012 року у Росії охопила відносно вузький прошарок суспільства, в основному міських громадян. Інтелігенція, яка робить спроби введення європейської практики громадянської активності, залишається без підтримки широких мас, всевладним господарем продовжує бути чиновник, а ідея самодержця замінена ідеєю російської величі, як і прогнозував І.Франко. Ці процеси мають своє відлуння і в українському суспільстві.

3. Можливо, нам ще належить пізнати, якою насправді є Росія поза проблемами її еліт, чи існує інша, справедлива Росія. Таким чином, актуалізація публіцистики І.Франка в контексті російської проблематики може стати додатковим чинником для очищення російського суспільства від перешкод, які виникають в процесі чесної комунікації та неупередженого культурного діалогу. Українське ж суспільство повинно усвідомлювати всю глибину кризових явищ сусідів, щоб не повторювати помилок сторічної давнини і не формувати власні хибні уявлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бурдега Т. Концептуально-змістові особливості «російської теми» у публіцистиці Д.Донцова (1913-1921) / Т.Бурдега // Вісник Львівського університету: серія журналістика. – 2011. – Вип. 34. – с.73-86.
2. Вернадський В. Українське питання і російська громадськість / В.Вернадський // Вітчизна. – 1988. – №6. – С.172-177.
3. Дзюба І. Яку Росію ми любимо? / І.Дзюба // День. – 2009. – 25 бер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/panorama-dnya/yaku-rosiyu-mi-lyubimo>.
4. Наконечний Є. Жиди чи євреї? / Є.Наконечний. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/11/28/101907/>.
5. Нечиталюк М. Іскриста грань таланту / М. Нечиталюк // Вісник Львівського університету: серія журналістика. – 2007. – Вип. 31. – С. 25-35.
6. Палій О. Невідома Росія / О.Палій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2006/12/19/3189454/>.
7. Синичич Г., Яценко А. Національні психотипи в публіцистиці Івана Франка / Г. Синичич, А. Яценко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dialog/2010_11/articles/23.pdf.
8. Ситник К., Багнюк В. Він заснував Академію Наук. До 150-річчя В.Вернадського / К.Ситник, В.Багнюк . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2013/03/12/117329/>.
9. Славутич Я. Іван Франко і Росія / Я.Славутич / Вінніпег. – 1959. – С. 28.
10. Франко І. Ідеї та ідеали галицької москвофільської молодіжі : збір. тв. : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 410-422.
11. Франко І. Сухий пеня // Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 558-562.
12. Франко І. Я. Подуви весни : збір. тв. : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 349-376.
13. Франко І.Я. Свобода і автономія: збір. тв. : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 45. – С. 439-447.
14. Яковенко І. Что делать? / І.Яковенко // Новая газета. – №29. – 16 березня 2012.

RUSSIAN TOPIC IN PUBLICISTIC WRITING OF IVAN FRANKO OF HIS LAST WORK PERIOD

Taras Podedvornyy

*Lviv National University named after Ivan Franko
str. General Chuprynky, 49, 79044, Lviv, Ukraine,
e-mail: taras-p@ukr.net*

The article examines the publicistic writing Franko in the beginning of XX century in the context of Russian problems. Considered the concept of «another Russia» in his publicistic writing. Made some parallels between the past and the current state of Russian society.

Key words: Ivan Franko, publicistic writing, russian society, values, «another Russia».

ТЕМА РОССИИ В ПУБЛИЦИСТИКЕ ИВАНА ФРАНКО ПОСЛЕДНЕГО ПЕРИОДА ТВОРЧЕСТВА

Тарас Подедворный

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львов, Украина,
e-mail: taras-p@ukr.net*

В статье рассмотрено публицистику Ивана Франко начала XX столетия в контексте российской проблематике. Проанализировано концепт «другой России» в его публицистике. Проведены отдельные параллели между прошлым и современным состоянием российского общества.

Ключевые слова: Иван Франко, публицистика, русское общество, ценности, «другая Россия».